

ЕКОЛОГІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК ІНОВАЦІЯ НА ШЛЯХУ ВІРШЕННЯ ПРОБЛЕМ В ГАЛУЗІ КЕРУВАННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ

На даний момент однією з проблем сучасної економіки є необхідність включення до складу економічних категорій екологічних цінностей та факторів.

Вартість як цінність розглядається як сума результатів і витрат, що являє собою сукупність усіх відтворених і невідтворених ресурсів, а також природних ресурсів і екологічних умов. Але немає такої вартості, яка б не містила в собі екологічної суттєвості, і в якій не брали участь умови і фактори навколишнього середовища. Ще в Адама Сміта виникало питання: якщо вартість залежить від корисності, то чому блага, наприклад, такі як вода і повітря, що мають вищий корисний ефект, оцінюються досить низько або ж узагалі не мають вартості, тоді як блага (діаманти і т.ін.), що з погляду природних потреб людини мають дуже низьку корисність, мають високу цінність.

Закони макроекономіки склалися в той час, коли загальний антропогенний вплив на навколишнє середовище не перевищував меж самовідбудованого потенціалу екологічних систем. Але ситуація постійно змінюється і за багатьма показниками антропогенне навантаження перевищило межу стійкості екосфери. Економічний ріст, який супроводжується пропозиційно і стимуляційно попитом на вторинні ресурси споживання, призвів до того, що під загрозою знаходиться природний базис життєзабезпечення, а також задоволення первинних потреб людини. Людство виїшло на нову межу своєї діяльності, що вимагає зміни структури і функціонування економіки, перехід на вищий ступінь матеріальної культури, що буде знаходитися в балансі зі збільшеним природним потенціалом нашої планети. Людство повинне усвідомити необхідність підкорятися екологічному імперативові і перейти на більш якісний рівень свого розвитку, головним елементом якого є екологізація економіки.

Сучасний тип еколого-економічного розвитку економіки можна визначити як техногенний тип. Це природосхильний тип розвитку, що базується на використанні засобів виробництва, створених без обліку екологічних обмежень.

В економічному розвитку необхідно враховувати два більш явних обмеження: обмеження можливості навколишнього природного середовища приймати і поглинати,

асимілювати різного роду відходи і забруднення, вироблені економічними системами і кінцевий характер невідновлювальних природних ресурсів.

Екологізація економіки - це різнобічний і системний підхід до навколишнього матеріального світу і усвідомлення ведучої ролі природи в житті людини.

Головними складовими екологізації економіки є:

- включення екологічних умов до економічних категорій;
- формування інтернаціональних, міжрегіональних ринків екологічних цінностей і факторів навколишнього середовища;
- підпорядкування екологічним обмеженням економіки природних ресурсів і економіки природокористування;
- здійснити перехід на нову систему ціноутворення, що буде враховувати екологічні фактори, збитки і ризик;
- перехід виробництва до стратегії якісного підвищення на основі технологічного переозброєння в системі еколого-економічного контролю;
- формування еколого-економічної орієнтації структури потреб і стандартів добробуту.

Процес екологізації економіки супроводжується переміщенням центра економічного аналізу з витрат і проміжних результатів на кінцеві результати економічної діяльності і далі на прогнозовані тенденції розвитку. При цьому головним об'єктом реалізації стратегії екологізації економіки повинна стати еколого-економічна система.

На конференції в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) М. Стронг говорив про необхідність переходу людського суспільства від економічної системи до еколого-економічної системи, у якій будуть повно відбиті вимоги екорозвитку і підпорядкування принципам економіки збалансованого природокористування [1].

Під еколого-економічною системою розуміється обмежена визначеною територією частина техносфери, у якій природні, соціальні і виробничі структури і процеси зв'язані взаємодіючими потоками речовини, енергії та інформації.

Еколого-економічна система - це спільне сполучення функціонуючих екологічних і економічних систем. При цьому екосистема - це співтовариство живих організмів, що тісно взаємодіють між собою і з оточуючим середовищем, у результаті чого потік енергії створює стійку структуру колообігу речовин між живими і неживими частинами системи. У свою чергу економічна система є сукупністю продуктивних сил, що перетворює вхідні матеріально - енергетичні потоки природних і виробничих ресурсів у вихідні потоки предметів споживання і відходів виробництва.

Таким чином, до складу ресурсів екологічної системи входять матеріальні елементи екологічної системи і середовища існування людини.

З якими проблемами зіпнується сучасне суспільство для підтримки високої якості довкілля? Щоб відповісти на дане запитання, розглянемо три системи поглядів:

1. Екстенсивний напрямок. Прихильники даного напрямку вважають існуючу практику техногенної експансії неминучою, а природоохоронні заходи - марними, котрі тільки сповільнюють економічний зріст. При такому напрямку - екологічні погрози і погроза виснаження природних ресурсів є стимулом для науково-технічного прогресу і людської винахідливості.
2. Економічний напрямок. Представники цього напрямку обмежують природоохоронні витрати зіставленням з економічними результатами на основі погоджених критеріїв. І таким чином, недооцінюють економічні збитки, викликані екологічним неблагополуччям. Але в даному напрямку розроблені методи визначення економічного збитку й економічної ефективності природоохоронних заходів.
3. Глобальний напрямок. Даний напрямок спирається на ідею еколого-економічної збалансованості. Він враховує в повному обсязі екологічні і соціальні складові. При цьому великих значень досягають оцінки необхідних витрат.

Усі суспільні витрати, що пов'язані з необхідністю зберегти якість навколишнього природного середовища, можна підрозділити на:

1. Витрати, що випереджають на запобігання негативних екологічних ефектів і наслідків:
 - екологічне виховання, утворення, підготовка кадрів і екологічна агітація;
 - розробка нормативно - правової бази, методологічних матеріалів і документів;
 - поліпшення систем керування природоохоронною діяльністю і систем екологічного контролю;
 - розробка та іспит нових технологій, засобів контролю;
 - контроль екологічної регламентації: інженерно - екологічні вишукування, ЗВОС, моніторинг, екологічна експертиза;
 - екологічна модернізація галузевої структури і технічне перезобрення виробничих комплексів;
2. Економічний збиток, що обумовлений неповним запобіганням негативних екологічних ефектів:
 - економічний збиток, що пов'язаний із забрудненням навколишнього природного середовища промисловими підприємствами;
 - економічний збиток від підвищення захворюваності населення;
 - економічний збиток, що пов'язаний з побутом і відпочинком населення;
 - економічний збиток від посилення міграції і підвищення плинності кадрів;

➤ економічний збиток від транскордонного переносу забруднення;

3. Витрати на зменшення або компенсацію економічного збитку:

- медико-екологічне страхування як елемент підтримки здоров'я населення;
- ліквідація гігієнічних, медико-біологічних екологічних наслідків аварій;
- рекультивация, відновлення порушених природних екосистем;
- санация середовища, територій, природних ресурсів;
- підтримка стійкості природних комплексів і стандартів якості.

Сума витрат, що випереджають, прагне до ідеальної вартості екологічного благополуччя, але цього дуже важко досягти, тому що завжди є присутнім екологічний збиток, що обумовлений діяльністю людини.

Якщо всі перед витрати успішно реалізовані, то забезпечується збалансований екологічний розвиток. Якщо ж перед витрати не зроблені або неповні, що і відбувається в більшості випадків, то людська діяльність приводить до негативних екологічних ефектів, що наносять значний економічний збиток. Величина ж цього збитку набагато більше. Якщо після витрати не змогли нейтралізувати збиток, то втрати суспільства продовжують рости, тому що екологічний збиток ніколи сам по собі не еходить на ні, а тільки збільшує борг людей перед природою.

Згідно з оцінок західних економістів, сукупні національні витрати, що гарантують збереження якості навколишнього середовища та природних об'єктів, можуть складати до 8-10% ВВП. Вкладення в охорону природного середовища не ведуть до явного підвищення матеріального рівня життя населення, але якщо суспільство визнає своєю головною метою здоров'я людської популяції, то варто відмовитися зашипового принципу в справі збереження оточуючого середовища й охорони природи. Межа витрат проходить між обсягом вкладень, що гарантує стабілізацію якості оточуючого середовища та основних процесів біосфери. Таким чином, за прогнозами вчених витрати складуть 40-50% ВВП.

З еколого-економічної точки зору варто обчислювати платню за природні ресурси з обліком регіонального і глобального впливу економіки на природні системи і з урахуванням витрат, що обумовлені міжресурсними зв'язками. Для цього необхідна обов'язкова економічна відданість користування природними ресурсами.

Розроблені методи визначення розмірів плати за ресурси не враховує всіх факторів формування їхньої вартості. Вони включають експлуатаційні платівки й оплату охорони природних ресурсів. Експлуатаційні платівки включають платню за нормативну витрату ресурсу і платню за наднормативні витрати. Платня за природні ресурси включає платежі на відбудову природокористування, підтримку ресурсів територій, що відновлюються. Відповідні нормативи плати визначаються на підставі обсягу витрат на відновлення

природних об'єктів і проведення заходів щодо їхньої охорони, а також на створення і ведення системи державного контролю за станом природних ресурсів.

Однією з форм компенсації збитку є плата за викиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище. Але таке трактування знижує плату за забруднення, тому що природний ресурс, трансформований у процесі виробництва в отруту, може завдати шкоди, у мільйони разів переважаючи вартість вихідного ресурсу. Що стосується асиміляційної здатності природного середовища, то посилення на неї допомагає знизити плату, оскільки в межах установлених лімітів, асиміляційна здатність середовища вважається дуже недовгою.

Платежі за виділення і внесення в природне середовище шкідливих речовин - з викидами в атмосферу, зі стоками у водойми, з розміщення відходів на поверхні землі - підрозділяються на плату за емісії в межах установлених лімітів і плату за понадлімітні, наднормативні емісії. Ліміти встановлюються органами державного екологічного контролю на підставі величин ПДВ і ПДС для кожного джерела. Використання лімітів ВСЗ і ЗВС, а також перерозподіл лімітів у групових джерелах може допускатися тільки у виняткових випадках у порядку платного ліцензування. Нормативи плати за емісію забрудників у межах установлених лімітів визначаються на підставі регіональних витрат на запобігання і компенсацію збитку, що наноситься забрудненням. Нормативи плати за понадлімітне забруднення повинні встановлюватися по величині даними джерелами збитку, що наноситься.

Механізм визначення плати за забруднення повинний враховувати екологічні особливості території, галузеву структуру, оцінку термінів первинних ресурсів, що вичерпуються, можливість витиснення їх з технологічних процесів більш доступними заміниками, темпи і величину витрат на освоєння і впровадження у виробництво нових матеріалів.

Для рішення вищевказаних проблем необхідно зробити якісну і кількісну перебудову економіки, а саме проводити політику максимальної економії її ефективності використання ресурсів, змінити галузеву і технологічну структури виробництва для зниження відходності засобів виробництва, включити в механізм ціноутворення всі екологічні витрати господарської діяльності.

Невичерпних, безкоштовних природних ресурсів на Землі не існує, адже будь-яке джерело може виявитися обмеженим у часі через зміну його якості і кількості в результаті антропогенного впливу. Природне поновлення ресурсів не виправдовується, тому необхідно встановити вартісні рамки їхнього використання.

Рішення екологічних проблем, реалізація заходів для ресурсозбереження в значній мірі залежать від зусиль підприємств, при чому, тією чи іншою мірою - будь-якої галузі і сектора економіки. У сучасних умовах, зростаючий вплив на екологічну стратегію і тактику підприємств роблять, поряд з органами екологічного контролю і керування, торговельні партнери, покупці продукції і послуг, що стають все більш чутливими до їх екологічних характеристик, а також конкуренти, професійкові організації, наймані робітники, банки, страхові компанії, акціонери, місцеве населення, зелені партії й організації, засоби масової інформації і т.п. Так формується зовнішнє середовище корпоративного екологічного керування, деякі важливі сторони якої, у тому числі застосовуване для регулювання діяльності підприємства екологічне законодавство, стандарти, нормативи, порядок екологічної сертифікації і ліцензування, а також екологічні податки, платежі, фонди і т.п. [2].

Необхідно впровадити екологічний податок на ресурси й установити при цьому наступні обмеження:

- мінімізувати виділення ресурсів;
- проводити більш глибоку розробку з максимальним витягом корисних компонентів із сировини;
- стимулювати всі засоби економії ресурсів у процесі виробництва і споживання;
- замінити ресурси новими;
- зробити реконструкцію старого устаткування або перейти на нові екологічно-чисті технології.

Зміни в галузевій і технологічній структурі виробництва припускають поступове виключення антиекологічних надмірностей у сфері споживання, перехід до виробництва менш природоємкого, технічне і технологічне переозброєння виробництва. Зараз екологічно й економічно ефективним напрямком рішення природоохоронних проблем є розвиток "неприродних" галузей і видів діяльності. Безпосередньо прямі природоохоронні заходи, заходи для охорони навколишнього природного середовища повинні реалізуватися лише при неможливості рішення екологічних проблем при даному технологічному рівні на основі альтернативних варіантів або маловідходних і безвідходних технологій.

Осмілене відношення людей до екологічних наслідків господарської діяльності робить потребу в створенні нових фірм з екологічною орієнтацією й у відштовпній реорганізації традиційно функціонуючих підприємств, що:

- показують цілісно імідж фірми, що виявляє екологічну відповідальність, (зелені організації);
- випускають екологічно чисту продукцію, (наприклад, продукти "виращувані" в екологічно чистих господарствах, легкові автомобілі з каталізаторами);

- використовують екологічно безпечні, у тому числі прийнятні до рециклювання, матеріали і сировина;
- застосовують екологічно чисті технології або доозброюють застаріле обладнання, скажемо, фільтрами на електростанціях;
- вводять у тій або іншій формі екологічний аудит і системи екологічного менеджменту.

Зміна ціноутворення необхідно, тому що номінальна собівартість усіх продаваних товарів і послуг занижена в порівнянні з реальною рівню на ту величину, на яку не скомпенсований економічний збиток, нанесений навколишньому природному середовищу.

Однієї з проблем, з якою приходиться зіткнуватися, є структурна перебудова потреб людей. Які пов'язані з такими поняттями як екологічне виховання, освіта, спонукання людей, екологічна пропаганда. Створення автомобіля супроводжується утворенням у всіх виробництвах, що забезпечують, від 15 до 18 т твердих і 7-8 т рідких відходів.

Зменшення економічної і соціальної цінності людей не може бути досягнуте на тлі тривалого кількісного росту економіки. На розвиток споживчого суспільства приходиться 3/4 світових витрат матеріальних і енергетичних ресурсів і відповідно така ж частка в глобальному антропогенному тиску на природу. Як говорить П.Г. Оллек: "Давайте визнаємо очевидне, якщо повітрям не можна дихати, водою не можна пити, їжу не можна їсти, то весь наш прогрес - технічний, економічний, соціальний - утрачає свій позитивний знак".

Однак варто звернути увагу і на таке поняття як екстернатії (зовнішній ефект від економічної діяльності). Існують наступні типи:

1. Тимчасові. Сучасне покоління повинне задовольняти свої потреби, що не зменшують можливості наступних поколінь задовольняти свої потреби. Вичерпуючи певні/нові ресурси, забруднюючи навколишнє середовище в даний час, людина створює екологічні, економічні, соціальні проблеми для майбутніх поколінь, звужуючи їх можливості і частково свої. Але, у той же час сучасні технологічні досягнення, наприклад, в області пошуку і застосування альтернативних джерел енергії, створюють можливості по зниженню витрат у майбутньому.
2. Глобальні. Зв'язані з переносом транскордонних забруднень (викили забруднюючих речовин в атмосферу, гідроферу, складування відходів різних класів на сусідніх і інших територіях). В даний час створений ряд

документів, що регулюють вищевказані заходи як політичними так і економічними методами.

3. Межсекторальні. Розвиток секторів економіки завдає екологічної шкоди іншим секторам. Наприклад, видобуток залізної руди може привести до вибуття із сільськогосподарського обороту величезних площ земель.
4. Міжрегіональні. Зв'язані з еколого-економічними проблемами регіону. Коли забруднення ріки у верхньому ьдніні приводить до додаткових витрат по її очищенню в нижньому ьдніні.
5. Локальні. Об'єктом є підприємство - забруднювач і аналізуються викликувані його діяльністю витрати в реципієнтів (інших підприємств, населення, природних об'єктів і т.ін.). Таким чином, на забруднювача необхідно покласти податок, що враховує суму загальних забруднень, що будуть заподіяні іншим об'єктам.

Для розробки економічної політики, прийняття правильних екологічних рішень важливо знати економічну цінність природних благ і послуг. Зараз більшість цих факторів або взагалі не мають ціни, або мають занижену ціну, що часто приводить до прийняття природосмких антиекологічних рішень. Недоблік екологічних показників приводить до перекрученого виміру економічного розвитку через традиційні показники ВВП, ВНП, за ростом яких може ховатися деградація навколишнього середовища.

Необхідність зміни техногенного типу розвитку на стійкий тип багато в чому визначається тими обмеженнями, що зараз склалися в економіці. Це економічні (інвестиційні), екологічні і соціальні.

Екологічні ліміти техногенного розвитку зв'язані з кількісним вичерпанням і якісним погіршенням природних запасів природних ресурсів, забрудненням навколишнього середовища.

Економічне (інвестиційне) обмеження зв'язане зі зростаючою диспропорцією між затрачуваними у використанні і видобуток природних ресурсів засобами й одержуваними результатами. З кожним роком експлуатація природних ресурсів вимагає все більше інгомних витрат на одиницю продукції.

Соціальні обмеження визначаються погіршенням якості життя, захворюваністю населення в результаті забруднення навколишнього природного середовища, а також національними і міграційними проблемами.

У цілому реальна екологізація економічного розвитку дозволить заощадити і визволити з виробничого процесу величезна кількість природних ресурсів, зменшити забруднення і відходи при збільшенні кінцевих результатів.

Проведення ефективної еколого-економічної політики призускає сподучення макроекономічних мір і заходів, що мають власне екологічну спрямованість.

У загальному виді можна виділити три типи економічних механізмів природокористування:

1. М'який, ліберальний в екологічному відношенні.
2. Стимулюючий розвиток еколого - збалансованих і природоохоронних виробництв і видів діяльності.
3. Твердий, гнотючий і гальмуючий розвиток природосмких і забруднюючих видів діяльності [3].

Можна виділити наступні елементи економічного механізму природокористування, що формуються:

- платність природокористування;
- система економічного стимулювання природоохоронної діяльності;
- плата за забруднення навколишнього природного середовища;
- створення ринку природних ресурсів;
- удосконалення ціноутворення з урахуванням екологічних факторів, особливо на продукцію природоексплуатуючих галузей;
- екологічні фонди;
- екологічні програми;
- продаж прав на забруднення;
- система "застава - повернення";
- екологічне страхування.

На жаль, незважаючи на спроби ввести економічні реформи в Україні, тенденції техногенного і природосмкого розвитку економіки країни зберігаються. Це відбиває в погіршенні, "обваженні" економіки з екологічних позицій.

З огляду на усе вищесказане, подлегнити еколого-економічний перехід до ринкової економіки можливо за допомогою інноваційних еколого-сбалансованих економічних реформ і створення відповідного економічного середовища на макрорівні.

Стабілізація екологічної ситуації в Україні багато в чому залежить від інноваційних шляхів екологізації економіки і їхні відповідності цілям формування стійкого розвитку держави.

Перелік посилань

1. Учебно-консультационный центр «УкрКОНСАЛТИНГ». Серия 10.

Организация природоохранной работы на предприятии. Экологический менеджмент. - г. Харьков. 2002. -309 с.

2. Пахомова Н.В. Экономика природопользования и охрана окружающей среды. - СПб.: Из-во Санкт - Петербургского университета. 2003. -348 с.

3. Чернышов В.И. Системные основы экологического менеджмента: Учеб. пособие/ Под ред. Ю.П. Козлова. - М.: Изд-во «РУДН». 2001. -341 с.